

кандидат філологічних наук,
доцент кафедри громадського
здоров'я та гуманітарних дисциплін
Ужгородського
національного університету

КАЛЕНДАРНО-ОБРЯДОВИЙ ФОЛЬКЛОР ЯК ПОКАЗНИК ЗБЕРЕЖЕННЯ ІДЕНТИЧНОСТІ РЕГІОНУ ТА ЙОГО КУЛЬТУРНОЇ ТРАДИЦІЇ (НА МАТЕРІАЛАХ ІЗ ТЕРЕНІВ ЗАХІДНОГО ПОЛІССЯ)

Збереження національної ідентичності в умовах сучасних глобалізаційних процесів – питання актуальне, складне та до певної міри заполітизоване. Тому ці аспекти постійно перебувають у полі зору діячів культури, науки, мистецтва, політики й інших сфер діяльності. І все ж ситуація залишається доволі складною, адже «глобальне все більше й більше превалює над суспільним і національним» [1, с. 3]. І це попри те, що в цивілізаційно-еволюційних процесах, які проходять сьогодні в Україні, очевидних перешкод для національної ідеї нібито не існує. Тобто формально всі (насамперед на державному рівні) «за» національне в будь-якому вигляді. Але насправді, як зауважують сучасні дослідники, національна ідентичність як цілісна й стабільна структура в Україні, на жаль, поки що не склалася [2, с. 14]. Тому ми можемо спостерігати цивілізаційний розлом, який автоматично перетворює Україну на країну з невизначеною, гібридною й фрагментарною ідентичністю, що фактично позбавляє нас можливості сформувати націю в класичному «націоналдержавному» розумінні [3, с. 14].

Загальновідомо, що формування, становлення нації відбувається під впливом багатьох чинників, серед яких є мовні, географічні, територіальні, історичні, суспільні, політичні, промислові й інші фактори, кожен з яких долучається до творення національної культури, визначає її прикметні або специфічні характеристики. З огляду на багатоаспектність репрезентації національної культури, її особливості можна вивчати та подавати в контексті різних поглядів, ракурсів – чи то історичних, чи то лінгвістичних, чи то етнічних, чи якихось іще. Проте максимально комплексний підхід до вирішення цього питання (з урахуванням більшості етновизначальних характеристик) можливий з огляду на системне вивчення матеріалів усної народної творчості.

Сьогодні фольклор, поза всяким сумнівом, є засобом пробудження етнічної пам'яті. Через фольклор передається та в його надрах зберігається спадкова інформація. Тому це найдієвіший спосіб ідентифікації, виокремлення, збереження «свого», «рідного», «крайового», «окремішнього», «особливого».

Сучасна дослідниця В. Телеуця, звертаючись до питання національної ідентичності та національної самоідентифікації на Півдні України, доходить висновку, що саме фольклор найшвидше робить із національного маргінала свідомого представника своєї традиції, а тому разом із мовою й історією в сучасних умовах фольклор являє собою підґрунтя для збереження етнокультури, національної свідомості народу (етносу) [4, с. 15]

Посилаючись на міркування про те, що фольклор є універсальним засобом вираження ментальності українців і важливим чинником формування національної самосвідомості [5, с. 8], у поданій статті спробуємо визначити окремі риси обрядової пісенності Західного Полісся, що вказують на ідентичність регіону, формують його культурну традицію. У цьому полягатиме завдання нашого дослідження.

Календарно-обрядовий фольклор Західного Полісся (головно в контексті вивчення регіону Полісся загалом) неодноразово поставав у центрі наукових зацікавлень учених, з-поміж яких М. Костомаров, М. Максимович, О. Потебня, О. Афанасьєв, П. Чубинський, М. Драгоманов, В. Гнатюк, М. Грушевський, Ф. Колесса, В. Соколова, С. Килимник, М. Грицай, О. Дей, Н. Шумада, С. Грица, Р. Кирчів, Г. Нудьга, І. Денисюк, Л. Дунаєвська, О. Курочкін, Л. Виноградова, В. Давидюк, О. Чебанюк, Т. Агапкіна, Г. Сокіл, Г. Василькевич, Т. Міндер, Н. Кравчук та ін. Маємо окреме дослідження з питань окреслення регіональної специфіки й особливостей побутування календарно-обрядової пісенності на теренах Західного Полісся [6]. Але дотепер окремо не ставилося завдання з'ясувати, співвіднести чи пов'язати регіональну специфіку з поняттям культурної ідентичності зазначеного регіону. Отже, тема дослідження є **актуальною** та важливою.

Беручи за **об'єкт** дослідження календарно-обрядовий фольклор, відштовхуємося від тих міркувань, що календарна обрядовість з огляду на особливості її побутування та регіональну типологію виникла ще до початку розселення індоєвропейців, але процес її формування продовжувався й у пізніші часи. Тому, як слушно зауважив проф. В. Давидюк, для етністичного дослідження це найпродуктивніша сфера [7, с. 35–36]. Отже, з'ясування національної чи культурної ідентичності на основі цього фольклорного пласту пісенності не становитиме великих труднощів, а висновки будуть максимально об'єктивними й заглибленими в історію нашого народу.

Західнополіський календарно-обрядовий фольклор складає потужний пласт пісенності, що дотепер зберігає у своєму змісті чимало архаїчних і локальних характеристик, які визначають його регіональну специфіку. З-поміж них – особливості локалізації, жанрового визначення, господарської атрибутивності, часу та манери виконання тих чи інших явищ, які сукупно формують підґрунтя для визначення культурної традиції як у межах окремого регіону, так і в загальнонаціональному масштабі.

Насамперед зазначимо, що фольклорні тексти, виходячи з календарних меж для їх виконання, на цих теренах не позбавлені архаїчної монолітної злитості, отже, можна говорити про явище жанрової та календарної контамінації. Тому календарно-обрядова пісенність Західного Полісся характеризується відсутністю чіткої диференціації між весняними (особливо пізніми) та літніми фольклорними текстами; простежується взаємодія весняного й зимового циклів. Ці тенденції можна унаочнити, характеризуючи таке вузьколокальне явище, як рогульки – особливий жанровий або видовий доміант західнополіської весняної пісенності. Заспівним серед рогульок є такий текст:

«– Ой молодая молодец, Рано-нирано, молодец!¹ / Чом ти не вийдеш на вулицю, / Чом не виведеш рогулицю? / – Ой як же мені виходити / Та й рогулейку виводити? / У мене свекор не таточко, / В мене свикруха ни матюнка. / Положать мене пузній себе, / А збудять мене раній себе. / До чого будять – до кужелю. / Ой до кужелю білейкого, / А до дитятка малейкого. / Ой щоб той кужиль на вогні згорів, / Бодай те дитя хучій умирло, / Щоб воно мені спокій дало» [8].

Прикметно, що назва «рогулька» відома далеко не на всій території Західного Полісся. В активному побутуванні вона зафіксована в межиріччі Стоходу та Вижівки – у сучасних Камінь-Каширському й Ратнівському районах. На сусідніх теренах пісні-рогульки теж побутують, але такої номінації щодо них самі респонденти, як правило, не використовують. Зокрема, у Любешівському, Маневицькому та Старовижівському районах такі тексти виконують як купальські (і тоді виводять «купалицю»), або номінують їх як петрівчані. Щодо останньої жанрової атрибуції, то вживається вона в західнополіському регіоні доволі рідко. Та й загалом, як засвідчують сучасні записи [9], традиція виконання петрівчаних пісень значно більш поширена в Центральному Поліссі (зокрема, в районі Погориння).

Рогульки на Західному Поліссі, окрім специфічних ознак, що стосуються локалізації й особливостей номінування, зберігають у своєму змісті інформацію щодо окреслення часового періоду для виконання цих пісень.

Нині рогульки – це ті весняні пісні, що звучать головню наприкінці весни або на початку літа. Саме такий час для їх виконання диктує образно-тематичне спрямування подібних пісенних текстів. Адже якраз у межовий весняно-літній період увиразнюються мотиви пошлюблення молоді, які на початку весни були б і нелогічними, і безпідставними.

Отже, з одного боку, до контамінації в часових вимірах призводить близька з літньою тема дошукування пари; з іншого боку, до наближення календарних періодів виконання може призводити спільна ритмомелодика. Адже значна кількість рогульок (як більшість купальських і низка петрівчаних пісень) має дев'ятискладову будову вірша, що схематично позначається як 5+4. Наприклад, «Стояли верби в конця греблі», «Ой ти, зайчику сивесейкій», «Ой ти, зозулько рябейкая» та ін.

У деяких випадках до жанрової, а отже, і календарної дифузії долучаються історичні фактори, що мали місце в культурі українського народу. Так, скажімо, на Західному Поліссі зафіксовано рогульку, яка й формально, і змістово близька до текстів колядної пісенності:

«Ой броду, броду, тихая вода, / Рано-нерано, тихая вода.² / Там походила дівка молода. / Там полодила, біль бігла. / Біль бігла, личейко мила. / Прийшов до єї татойко її: / Ходи, донейко, додомойку, / Прийшли до тебе добрії люди: / Однії люди бузацькіі, / Другії люди теклинськіі, / Третії люди видрицькіі. / Я на Бузаки одказала, / Я на Теклине хусточку дала, / А на Видричах сама молода, / Сама молода, як ягода. / А на Видричі сама піду, / Бо на Видричах хлопця я люблю» [10, с. 21–22].

Отже, відбувається зближення таких календарних циклів, як весняний і зимовий. Цьому сприяють характеристики, що стосуються форми вірша (спільна ритмобудова 5+5), а також схоже змістове наповнення. Як у поданій рогульці, так і в багатьох західнополіських колядках «батькова дочка» чеше косу або жне пшеницю в той час, коли до неї приїжджають «трое гостей». Утім, для колядок така ситуація є типовою, а в змісті рогульок це радше виняток, ніж правило. І все ж маємо пояснення такої виняткової амбівалентності. Знаходиться воно в історичній площині.

Унаслідок перенесення новолітування з весни на зиму (запровадження григоріанського календаря) окремі тексти (нині це явище поодиноке, а отже, архаїчне) залишилися на своєму звичному місці (як у випадку з рогулькою), а більшість (разом із Новим роком) мігрувала до зимового календарно-обрядового циклу.

На теренах України, зокрема й у Західному Поліссі, поширеним і добре відомим у різдвяно-новорічний період є посівальний обряд. Західнополіський календарно-обрядовий фольклор дає можливість помітити відголоски останнього й у контексті весняних пісень. Прикладом може слугувати такий текст веснянки із с. Поліського Старовижівського району:

«Ой ти, Весна красна, Що ж ти нам принесла? – Принесла літечко, Роди, Боже, житечко. / 2 р. Жето і пшанецю, Всякую й пшанецю. / 2 р. Дивоцьке насіння – Чорнушка, петрушка. / 2 р. Парубоцьке насіння – Жето і пшанеця. / 2 р. Засіяне поле ввсоем і ячменем. / 2 р. Нехай льон родиться Й капустає голов'є Усім на здоров'є. / 2 р.» [11, с. 19].

Як бачимо, цей рідкісний та оригінальний варіант весняної пісні з огляду на використання типових словесних конструкцій достатньо прозоро співвідноситься із сучасним зимовим календарно-обрядовим фольклором, зокрема, виявляє схожість із посівальними віршами.

Отже, свого часу, коли новолітування припадало на весну, то подібні обходи дворів відбувалися й у цей календарний період. Отже, явище кореляції в межах весняного й зимового календарних циклів хоч і є явищем винятковим, але все ж систематичним, позаяк підтверджується на різних рівнях обрядових дійств і пісенності.

¹ Рефрен та другий піввірш повторюються після кожної строфи.

² Рефрен та другий піввірш повторюються після кожної строфи.

Ще одним важливим аспектом, що бере участь у формуванні культурної традиції регіону, визначає його специфіку, є господарська та географічна атрибутивність. Доцільність їх вивчення пояснюють такі чинники.

По-перше, це найдавніший пласт інформації, який, між іншим, є ще й найбільш стабільним. Загальновідомо, що життя первісної людини повністю залежало від природи. Отже, облаштуваючи свій побут, людина визначала особливості щодо господарських пріоритетів, які їй собі залежали від природного середовища, особливостей ландшафту. Фольклорні ж тексти відображали, віддзеркалювали те, що було важливим, нагальним, найбільш сокровенним у певний час, певний період, у певних умовах. Сьогодні, опрацьовуючи фольклорні матеріали, ми маємо можливість співвіднести ці площини.

По-друге, вивчаючи явища матеріальної дійсності (зокрема специфіку господарювання), маємо можливість поглянути на фольклорні тексти в етноісторичній площині. У такий спосіб формується база для з'ясування як генези окремих фольклорних явищ, так і походження українського фольклору загалом.

По-третє, це найбільш комплексний підхід (з боку фольклористики) до вивчення культурної традиції регіону, адже враховуються як матеріальні, так і духовні цінності її носіїв.

Вдячним матеріалом для вивчення календарно-обрядового фольклору Західного Полісся в такому ключі є зимова вітально-величальна пісенність. З огляду на безперервну традицію її побутування принаймні з часів раннього заліза (від I тис. до н. е.) [12, с. 68], в її змісті збереглося чимало архаїчних елементів, які, окрім того, презентують і регіональний тип культури. Визначення її особливостей неможливе без урахування такого аспекту, як специфіка господарювання в регіоні. Цю інформацію найбільш повно до сьогодні зберігають у своєму змісті щедрівки. Помічено, що найчастіше в текстах останніх натрапляємо на факти, що співвідносяться з рільницькими системами господарювання (фіксують такі цінності, як жито, пшениця, кутя). Проте на відміну від сусідньої Волині, де більшою популярністю (що свідчить про автентичність) користуються тексти щедрівок із суто хліборобськими мотивами, Західне Полісся зберігає свою специфіку, адже це головню ареал із рільницько-тваринницькими традиціями з окремими вкрапленнями скотарського розуміння достатку (найбільшим мірилом достатку є «овечки, ягнята, баранчики») [13; 14]. Такі факти створюють базу для вивчення генези окремих фольклорних явищ (наприклад, походження щедрівок).

Отже, наразі можемо зробити принаймні такі **висновки**: календарно-обрядовий фольклор Західного Полісся є важливим чинником, що бере участь у формуванні регіонального типу культури з його особливостями, відмінностями, специфічними характеристиками. Увагу акцентовано на деяких із них: побутування на території регіону вузьколокальних явищ (прикладом можуть слугувати тексти рогульок); особливості номінування та народної жанрової атрибуції, наслідком яких стають жанрова й календарна контамінації (зокрема, у межах ряду «веснянки – рогульки – купальські – петрівчані пісні», «рогульки – колядки», «веснянки – посівальні вірші»). З'ясовано причини такої взаємодії, з-поміж яких, по-перше, близькість, подібність тем і мотивів; по-друге, спільна будова вірша (5+4 – для весняних і літніх пісень, 5+5 – для весняно-зимових контамінацій); по-третє, вплив історичних факторів (перенесення Нового року з весни на зиму).

Важливою складовою частиною ідентичності регіону Західного Полісся стає врахування господарських пріоритетів, особливості яких найзагальнішим чином окреслена через характеристику новорічних вітальних пісень – щедрівок.

Звичайно, ми зосередили свою увагу лише на окремих факторах, які впливають на формування культурної традиції регіону, оскільки у статті не представлений увесь цикл календарно-обрядового фольклору. Поза всяким сумнівом, доповнять міркування та врівноважать висновки порівняльні міжрегіональні студії. Усе це бачиться в перспективі подальших досліджень.

Література:

1. Дмитренко М. Український фольклор і глобалізація: проблема збереження генетичного коду / М. Дмитренко // Фольклористичні зошити. – Вип. 10. – 2007. – С. 3–10.
2. Телеуця В. Національна ідентичність та національна самоідентифікація як підсвідомі складники традицій в умовах Півдня України / В. Телеуця // Фольклористичні зошити. – Вип. 12. – 2009. – С. 3–18.
3. Там само.
4. Там само.
5. Дмитренко М. Український фольклор і глобалізація: проблема збереження генетичного коду / М. Дмитренко // Фольклористичні зошити. – Вип. 10. – 2007. – С. 3–10.
6. Білик О. Календарно-обрядова пісенність Західного Полісся : [монографія] / О. Білик. – Луцьк : ПВД «Твердиня», 2008. – 334 с.
7. Давидюк В. Етногенетична складова фольклору, або чи можливий український метод у фольклористиці / В. Давидюк // Фольклористичні зошити. – Вип. 10. – 2007. – С. 11–36.
8. Архів Інституту культурної антропології. – Ф. 1-Й. – Од. зб. 16. – Арк. 3; зап. у с. Текліні Камінь-Каширського р-ну Волинської обл. від Марії Царин 1937 р. н.
9. Співає «Веснянка» (календарно-обрядові та позакалендарні пісні з репертуару зразкового фольклорного гурту «Веснянка»). – Рівне : Б.в., 1995. – 96 с.
10. Калиновий квіт Полісся. Народні пісні, що побутують у Камінь-Каширському районі на Волині / [зібрала і впорядкувала О. Кондратович]. – Луцьк : Надтир'я, 1994. – 225 с.
11. Поліська дома. – Вип. II : Весна / [зібрав, упорядкував та прокоментував В. Давидюк, анотація І. Федун]. – Рівне : Волинські обереги, 2003. – 176 с.

12. Давидюк В. Вибрані лекції з українського фольклору (в авторському дискурсі) / В. Давидюк. – Луцьк : ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2009. – 436 с.
13. Білик О. Щедрівки Західного Полісся: господарський аспект / О. Білик // Фольклористичні зошити. – Вип. 6. – 2003. – С. 55–69.
14. Бойчук О. Волинські щедрівки: до питання відображення господарської специфіки регіону / О. Бойчук // Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах: збірник наук. праць. – К. : Університет «Україна», 2014. – Вип. 29. – С. 201–208.

Анотація

**О. БОЙЧУК. КАЛЕНДАРНО-ОБРЯДОВИЙ ФОЛЬКЛОР
ЯК ПОКАЗНИК ЗБЕРЕЖЕННЯ ІДЕНТИЧНОСТІ РЕГІОНУ ТА ЙОГО КУЛЬТУРНОЇ ТРАДИЦІЇ
(НА МАТЕРІАЛАХ ІЗ ТЕРЕНІВ ЗАХІДНОГО ПОЛІССЯ)**

У центрі статті – календарно-обрядовий фольклор Західного Полісся, який у своєму змісті зберігає інформацію щодо культурної традиції регіону. Автор робить висновки на основі характеристики таких показників, як особливості локалізації, манери (складоритмічної будови) та часу виконання, історичної й господарської атрибутивності окремих явищ календарно-обрядового фольклору Західного Полісся.

Ключові слова: Західне Полісся, календарно-обрядовий фольклор, культурна традиція, ідентифікація, локалізація, рогульки, петрівки, щедрівки.

Аннотация

**Е. БОЙЧУК. КАЛЕНДАРНО-ОБРЯДОВИЙ ФОЛЬКЛОР
КАК ПОКАЗАТЕЛЬ СОХРАНЕНИЯ ИДЕНТИЧНОСТИ РЕГИОНА, ЕГО КУЛЬТУРНОЙ ТРАДИЦИИ
(НА МАТЕРИАЛАХ С ТЕРРИТОРИИ ЗАПАДНОГО ПОЛЕСЬЯ)**

В центре статьи – календарно-обрядовый фольклор Западного Полесья, который сохраняет информацию о культурной традиции региона. Автор делает выводы на основе характеристики таких показателей, как особенности номинации, характера (ритмической структуры), времени выполнения, локализации, хозяйственной атрибутивности отдельных явлений календарно-обрядового фольклора Западного Полесья.

Ключевые слова: Западное Полесье, календарно-обрядовый фольклор, культурная традиция, идентификация, локализация, рогульки, петривки, щедривки.

Summary

**O. BOICHUK. CALENDAR-CEREMONIAL FOLKLORE
AS INDICATOR OF PRESERVATION IDENTITY A REGION AND ITS CULTURAL TRADITIONS
(ON MATERIAL FROM THE TERRITORIES OF WEST POLISSYA)**

In the center of the article – calendar-ceremonial folklore of the Western Polissya, which saves information about the cultural traditions of the region. The author draws conclusions based on characteristics such factors as localization features, mannerisms (form and structure of the verse) and run-time, historical conditioning and specific of menage some events calendar ritual folklore Western Polissya.

Key words: Western Polissya, calendar-ceremonial folklore, cultural tradition, identification, localization, Rohulky, Petrivky, Schedrivky.